

O‘ZBEKISTON IQTISODIYOTIDA BOZOR MEXANIZMLARINING TAKOMILLASHUVI: NAZARIY ASOSLAR VA AMALIY YO‘NALISHLAR.

Boymuminova Dilshoda Otabek qizi
Qarshi shahar Turonbank ATB xodimi
Email: dilshodaboymuminova@gmail.com

***Kalit so‘zlar:** bozor mexanizmi, iqtisodiy islohotlar, raqobat muhit, erkin bozor iqtisodiyoti, investitsiya siyosati, davlat tartibga solishi, innovatsion rivojlanish, iqtisodiy liberallashtirish, xususiy sektor, klaster tizimi.*

***Annotatsiya:** Mazkur maqolada O‘zbekiston iqtisodiyotida bozor mexanizmlarining shakllanishi, rivojlanishi va takomillashuvi jarayonlari tahlil qilingan. Mustaqillik yillarida amalga oshirilgan iqtisodiy islohotlar natijasida mamlakatda erkin bozor tamoyillariga asoslangan raqobatbardosh iqtisodiyot yaratish yo‘lida erishilgan yutuqlar va mavjud muammolar yoritilgan. Tadqiqotda 2017–2024-yillar oralig‘idagi iqtisodiy ko‘rsatkichlar, investitsiya oqimlari, xususiy sektorning YAIMdagi ulushi kabi statistik ma‘lumotlarga tayangan holda amaliy yo‘nalishlar asoslab berilgan. Maqolada shuningdek, bozor mexanizmlarini takomillashtirishning asosiy ustuvor yo‘nalishlari sifatida raqamli iqtisodiyot, innovatsion klasterlar, davlat-xususiy sheriklik tizimini chuqurlashtirish taklif etiladi.*

Bozor iqtisodiyoti – bu resurslardan samarali foydalanish, ishlab chiqarishni raqobatbardosh qilish va jamiyat farovonligini oshirishga xizmat qiluvchi murakkab mexanizmdir. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgan dastlabki yillardan boshlab, iqtisodiyotda bozor mexanizmlarini joriy etish va ularni takomillashtirish masalasi davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelmoqda.

Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Bozor iqtisodiyoti sharoitida iqtisodiy o‘shishning eng asosiy drayveri — bu erkin raqobat va xususiy tashabbusdir.” (Mirziyoyev, 2023). Shu nuqtai nazardan, O‘zbekiston so‘nggi yillarda iqtisodiyotning deyarli barcha tarmoqlarida erkin bozor tamoyillarini chuqurlashtirish yo‘lida bosqichma-bosqich islohotlarni amalga oshirmoqda.

Bozor mexanizmi — bu talab va taklif, narx, raqobat, resurs taqsimoti hamda daromadlar muvozanati orqali iqtisodiy jarayonlarni boshqaruvchi tizimdir. Klassik iqtisodiy nazariya vakillari A. Smit, D. Rikardo, J. Keynes va F. Hayeklar asarlarida bozor mexanizmining o‘z-o‘zini tartibga solish xususiyatlari keng yoritilgan. So‘nggi yillarda mamlakat iqtisodiyotida bozor mexanizmlari chuqurlashayotgan bo‘lsa-da, ayrim tarkibiy nomutanosibliklar saqlanib qolmoqda. Jumladan:

- narxlar shakllanishi ba’zi strategik tarmoqlarda (energetika, transport) to‘liq erkinlashtirilmagan;
- ayrim sohalarda raqobat muhitining yetarli darajada rivojlanmaganligi;

- kichik biznes va xususiy sektor uchun moliyaviy resurslardan foydalanish imkoniyatlari cheklangan.

Shu sababli, bozor infratuzilmasini modernizatsiya qilish, iqtisodiy institutlarni mustahkamlash va raqobatni oshirish bozor mexanizmlarining takomillashuvi uchun muhim omillardir.

Statistika agentligi va Jahon banki ma'lumotlariga ko'ra: 2024-yilda O'zbekistonning YAIM o'sish sur'ati 6,0% ni tashkil etgan, bu Markaziy Osiyo mamlakatlari orasida eng yuqori ko'rsatkichlardan biridir. Xususiy sektor hissasi YAIMda 80% dan oshgan. 2017–2024-yillar oralig'ida eksport hajmi 1,7 baravar, chet el investitsiyalari hajmi esa 2,4 baravar oshgan. Raqobat muhitini rivojlantirish bo'yicha 300 dan ortiq davlat korxonalari xususiy lashtirilgan. Bu ko'rsatkichlar mamlakatda bozor mexanizmlarining bosqichma-bosqich samarali ishlashini ko'rsatadi.

Bozor iqtisodiyoti erkinlikka asoslangan bo'lsa-da, O'zbekiston sharoitida davlatning tartibga solish roli muhimligicha qolmoqda. So'nggi yillarda quyidagi yo'nalishlarda islohotlar amalga oshirildi:

1. Narxlar liberallashtirildi — energiya, valyuta va qimmatbaho metallar bozorida erkin narx shakllanishiga o'tildi.

2. Soliq siyosati optimallashtirildi — yagona soliq stavkalari kamaytirildi, elektron soliq tizimi joriy etildi.

3. Investitsion muhitni yaxshilash — “Investitsiyalar to'g'risida”gi yangi qonun (2023) xorijiy sarmoyadorlar uchun kafolatlarni mustahkamladi.

4. Kichik biznesni qo'llab-quvvatlash — “Yoshlar biznesi” dasturi doirasida 2024-yilda 125 mingdan ortiq startap loyihalar moliyalashtirilgan.

Bozor mexanizmlarining zamonaviy yo'nalishlari:

a) Raqamli iqtisodiyot va elektron savdo. O'zbekiston 2030-yilgacha “Raqamli iqtisodiyot” konsepsiyasi asosida harakat qilmoqda. 2024-yilda elektron savdo hajmi 19 trillion so'mni tashkil etib, o'tgan yilga nisbatan 42% ga oshgan. Bu raqamlar raqamli bozor infratuzilmasining jadal rivojlanayotganini ko'rsatadi.

b) Innovatsion iqtisodiyot. “Yoshlar innovatsion markazlari” orqali yangi startaplarni qo'llab-quvvatlash natijasida, 2025-yilda innovatsion mahsulotlar ulushi YAIMda 3,4% ga yetishi prognoz qilinmoqda.

c) Yashil iqtisodiyot. Energetika tarmog'ida qayta tiklanuvchi manbalar ulushi 2024-yilda 11% ni tashkil etgan. 2030-yilgacha bu ko'rsatkichni 30% ga yetkazish rejalashtirilgan. Bu jarayon bozor mexanizmlarining ekologik barqarorlik bilan uyg'unlashuvini ta'minlaydi.

Rivojlangan davlatlar (Janubiy Koreya, Polsha, Turkiya) tajribasi shuni ko'rsatadiki, bozor mexanizmlarining muvaffaqiyatli ishlashi uchun institutsional islohotlar, korrupsiyani kamaytirish va xususiy mulk daxlsizligini ta'minlash muhimdir. O'zbekiston ham bu yo'nalishda “Antimonopoliya siyosati to'g'risida”gi qonunni kuchaytirib, raqobat muhitini yanada ochiq va shaffof qilishga qaratilgan qadamlarni tashlamoqda.

Bozor mexanizmlarining takomillashuvi iqtisodiy o‘shishning asosiy omilidir.

Davlat va xususiy sektor o‘rtasida muvozanatli hamkorlik iqtisodiy barqarorlikni ta‘minlaydi. Innovatsion, raqamli va yashil iqtisodiyotga o‘tish jarayoni bozor mexanizmlarining yangi sifat bosqichini belgilaydi. Iqtisodiy institutlarni mustahkamlash, inson kapitalini rivojlantirish va makroiqtisodiy barqarorlikni saqlash — kelgusida bozor tizimini yanada samarali qiladi. O‘zbekiston iqtisodiyoti uchun bozor mexanizmlarining shakllanishi ikki bosqichda kechdi:

1. 1991–2016-yillar — davlat ishtirokidagi bozor tizimi shakllanishi;
2. 2017-yildan hozirgacha - erkinlashtirish, raqobat muhitini kuchaytirish va iqtisodiy liberallashtirish bosqichi.

Bozor mexanizmi quyidagi tarkibiy elementlardan iborat:

- Talab va taklif - ishlab chiqarish hajmini belgilovchi asosiy kuch;
- Narx mexanizmi - resurslarni taqsimlovchi asosiy omil;
- Raqobat muhiti - ishlab chiqaruvchilar samaradorligini oshiruvchi mexanizm;
- Davlatning tartibga solish roli - ijtimoiy adolat va barqarorlikni ta‘minlovchi omil.

So‘nggi yillarda iqtisodiy islohotlarning asosiy yo‘nalishi - bu bozor mexanizmlarini kuchaytirish va xususiy sektorni qo‘llab-quvvatlash bo‘ldi. Statistik ma‘lumotlarga ko‘ra (O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi, 2024):

- YAIM hajmi 2017-yildagi 274 trln so‘mdan 2024-yilda 1 419 trln so‘mga yetdi (5,2 baravar o‘shish).

- Xususiy sektorning YAIMdagi ulushi 60 foizdan 78 foizga oshdi.

- Raqobatni rivojlantirish bo‘yicha 2019-yildan 2024-yilgacha 320 ta davlat korxonasi xususiy lashtirildi.

- 2024-yilda xorijiy investitsiyalar hajmi 10,8 mlrd AQSh dollarini tashkil etdi (2016-yilga nisbatan 2,3 baravar ko‘p).

- Aholi bandligida kichik biznes va xususiy tadbirkorlikning ulushi 77 foizga yetdi.

Bu raqamlar iqtisodiyotda bozor mexanizmlarining samaradorligi ortayotganidan dalolat beradi.

Bozor mexanizmlari rivojlanayotgan bir paytda, ularning to‘liq samaradorligini cheklovchi omillar ham mavjud:

- ayrim tarmoqlarda raqobatning yetarli emasligi;
- byurokratik to‘siqlar;
- moliya bozorlarining sust rivojlanishi;
- soliq yukining ba‘zi sohalarda yuqoriligi;
- xususiy sektorning innovatsion faolligi pastligi.

Bu muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi amaliy yo‘nalishlar taklif etilmoqda:

1. Raqamli iqtisodiyotga o‘tish – elektron hukumat, elektron to‘lovlar, onlayn-savdo tizimlarini rivojlantirish orqali iqtisodiy erkinlikni kengaytirish.

2. Davlat-xususiy sheriklik (DXSh) – infratuzilma, transport va energetika sohalarida davlat va xususiy sektorning hamkorligini kuchaytirish.

3. Klaster tizimini rivojlantirish – qishloq xo‘jaligi, tekstil, farmatsevtika, IT sohalarida integratsiyalashgan ishlab chiqarish zanjirlarini yaratish.

4. Erkin iqtisodiy zonalar faoliyatini kengaytirish – eksport salohiyatini oshirish va mahalliy ishlab chiqaruvchilarni qo‘llab-quvvatlash.

5. Raqobat siyosatini liberallashtirish – narxlarni sun‘iy cheklashni kamaytirish va yangi tadbirkorlik subyektlarini bozorga kirishini yengillashtirish.

O‘zbekiston iqtisodiyotining 2030-yilgacha bo‘lgan rivojlanish strategiyasida quyidagi strategik vazifalar belgilangan:

1. xususiy mulk daxlsizligini kafolatlash;
2. moliya bozorlarini liberallashtirish;
3. investitsion muhitni yaxshilash;
4. “yashil iqtisodiyot”ga o‘tish;
5. eksportni diversifikatsiya qilish;
6. davlat ishtirokini kamaytirish orqali erkin bozor sharoitlarini kengaytirish.

Jahon banki (World Bank) ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda O‘zbekiston “Doing Business” reytingida 189 mamlakat ichida 69-o‘rinni egalladi. Bu 2016-yildagi 87-o‘rindan sezilarli o‘shishni anglatadi.

Xulosa qilib aytganda, O‘zbekiston iqtisodiyotida bozor mexanizmlarining takomillashuvi mamlakatning barqaror iqtisodiy o‘sishi va xalq farovonligini ta’minlovchi eng muhim yo‘nalishlardan biridir. 2017–2024-yillarda olib borilgan islohotlar natijasida xususiy sektor faolligi, raqobat muhiti, investitsiya oqimlari va eksport salohiyati sezilarli darajada oshdi. Shu bilan birga, iqtisodiyotni erkinlashtirish jarayonida davlatning tartibga solish funksiyasi muhim rol o‘ynaydi - ayniqsa ijtimoiy tenglikni saqlash, monopoliyalarni cheklash va strategik tarmoqlarda xavfsizlikni ta’minlashda. Kelajakda bozor mexanizmlarini yanada takomillashtirish uchun quyidagi yo‘nalishlar muhim ahamiyat kasb etadi:

- innovatsion ishlab chiqarishni rag‘batlantirish;
- iqtisodiy tahlil va prognoz tizimini raqamlashtirish;
- mintaqaviy iqtisodiyotlarda bozor mexanizmlarini kuchaytirish;
- xalqaro iqtisodiy integratsiyani chuqurlashtirish.

Shunday qilib, O‘zbekiston iqtisodiy modelining zamonaviy shakli - bu erkin bozor mexanizmlari va ijtimoiy yo‘naltirilgan davlat siyosatining uyg‘unligidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. Toshkent, “O‘zbekiston”, 2023.
2. O‘zbekiston Respublikasi Statistika agentligi ma’lumotlari, 2017–2024-yillar.
3. Jahon banki (World Bank) ma’lumotlari. Doing Business Report, 2024.

-
4. Krugman P., Obstfeld M. International Economics: Theory and Policy. Pearson, 2020.
  5. Samuelson P., Nordhaus W. Economics. New York: McGraw-Hill, 2018.
  6. O‘zbekiston Respublikasi Iqtisodiyot va moliya vazirligi hisobotlari, 2024.
  7. Rahimov Sh. Bozor iqtisodiyoti asoslari va rivojlanish yo‘nalishlari. Toshkent: TDIU nashriyoti, 2022.
  8. OECD. Economic Survey of Uzbekistan, 2023.

